

فعل

فعل

فعل سازه اصلی جمله است که «شخص»، «شمار»، «زمان» و یکی از «مفاهیم» زیر را دربردارد:

الف. انجام دادن کاری

نمونه: علی به مدرسه رفت.

ب. پذیرفتن حالتی

نمونه: مریم ناراحت شد.

پ. اتفاق افتادن کاری برای کسی یا چیزی

نمونه: سینا کتک خورد.

ت: نسبت دادن صفت یا حالتی به کسی

نمونه: هوا گرم است.

مصدر

مصدر اسمی است که فقط مفهوم اصلی فعل را نشان می‌دهد و شخص، شمار و زمان ندارد: نشانه مصدر «نَ» در پایان واژه است.

نمونه: رفتَن، خوردَن، دیدَن

در بعضی ساخت‌ها، از «مصدر کوتاه‌شده» استفاده می‌شود. مصدر کوتاه‌شده با حذف نشانه مصدر «نَ» به دست می‌آید.

نمونه: باید رفت، خواهیم خورد، می‌توان دید

اجزای فعل

فعل در فارسی دارای اجزای زیر است:

- ریشه^۱
- شناسه
- پیشوند

۱. در کتاب‌های دستور زبان فارسی، به این بخش از فعل «بن» یا «ستاک» می‌گویند، اما در این کتاب، برای فهم آسان‌تر آن برای فارسی‌آموزان، از واژه «ریشه» استفاده شده است. در نظر داشته باشیم که در حوزه زبان‌شناسی، ستاک و ریشه با هم تفاوت دارند.

ریشه فعل: بخشی از فعل است که «زمان» و «مفهوم» فعل را نشان می‌دهد. زمان ریشه فعل می‌تواند حال یا گذشته باشد. برای ساخت ریشه گذشته، «-ن» از پایان مصدر حذف می‌شود (خوردن ← خورد). اما ساخت ریشه حال، قواعد و استثنای زیادی دارد و باید ریشه هر فعل را به‌خاطر سپرد (→ پیوست ۱: ریشه‌های فعل در زبان فارسی).

نمونه: می‌روم رفتم
ریشه حال ریشه گذشته

نکته: روش ساخت «ریشه گذشته» و «مصدر کوتاه‌شده» مشابه است، بنابراین شکل ظاهری این دو شبیه هم است.

شناسه: جزئی از فعل است که مفهوم «شخص» و «شمار» را در فعل نشان می‌دهد. در فارسی، «اول شخص»، «دوم شخص»، «سوم شخص» داریم که به صورت «مفرد» یا «جمع» هستند. شناسه‌های فعل‌های حال و گذشته در تمام موارد، به‌جز در مورد سوم شخص مفرد، یکسان هستند.

شخص و شمار	شناسه حال	شناسه گذشته
اول شخص مفرد	م -	م -
دوم شخص مفرد	ی -	ی -
سوم شخص مفرد	د -	∅
اول شخص جمع	یم -	یم -
دوم شخص جمع	ید -	ید -
سوم شخص جمع	ند -	ند -

پیشوندهای فعلی: فعل در بعضی از ساخت‌ها، دارای پیشوند است که قبل از ریشه قرار می‌گیرد. این پیشوندها عبارتند از:

می - این پیشوند در ساخت فعل‌های «حال ساده» و «گذشته استمراری» می‌آید و معنای «تکرار» و «استمرار» را به فعل می‌دهد:

نمونه: **می** خورم، **می** رفتم

ب- این پیشوند بر سر فعل‌های «حال التزامی» و «امر» می‌آید.

نمونه: **ب**رویم، **ب**گو

ن- این پیشوند برای «منفی کردن» فعل به کار می‌رود.

نمونه: **ن**می‌بینم، **ن**پوش

ساختمان فعل

فعل‌ها از نظر ساختمان ۶ دسته هستند:

۱. **فعل‌های ساده:** فعل‌هایی هستند که ریشه آن‌ها تنها یک کلمه است.

نمونه: خورد (خوردن)، می‌رویم (رفتن)، دیده بود (دیدن)، خواهد شنید (شنیدن)

۲. **فعل‌های پیشوندی:** فعل‌هایی هستند که از ترکیب یک پیشوند و یک فعل

ساده ساخته می‌شوند. بعضی از پرکاربردترین پیشوندهایی که فعل پیشوندی می‌سازند، عبارتند از:

بر- : برداشتن	باز- : بازگشتن	در- : درگذشتن
فرو- : فرورفتن	فرا- : فراگرفتن	ور- : وررفتن

۳. **فعل‌های مرکب:** فعل‌هایی هستند که از ترکیب یک کلمه با یک فعل ساده ساخته می‌شوند.

نمونه: کتک خورد، دوست داشتم، یاد گرفتی، تدریس کردند

۴. **فعل‌های پیشوندی مرکب:** فعل‌هایی که از ترکیب یک اسم با یک فعل پیشوندی ساخته می‌شوند.

نمونه: سرباززدن (= نپذیرفتن)، سردر آوردن (= فهمیدن)، دست برداشتن (= رهاکردن)

۵. **عبارت‌های فعلی:** فعل‌هایی هستند که از بیش از دو کلمه تشکیل شده‌اند و همه آنها با هم یک معنای واحد دارند. عبارت‌های فعلی معمولاً از ترکیب یک حرف اضافه، یک اسم و یک فعل تشکیل شده‌اند.

نمونه: ازپافتادن، به کار گرفتن، برپا کردن

۶. **فعل‌های تک‌شناسه‌ای:** این افعال ناگذرا یا لازم هستند و فقط با ساخت سوم شخص مفرد به کار می‌روند. نهاد این افعال با شناسه مطابقت ندارد و ضمیر شخصی پیوسته‌ای که به جزء غیر فعلی می‌چسبد، شخص فعل را نشان می‌دهد. فعل‌های تک‌شناسه‌ای بیشتر برای بیان احساسات به کار می‌روند. (↪ فعل‌های تک‌شناسه‌ای)

نمونه: دردم گرفت، خوش آمد، خوابش برد